

DOI: 10.7596/taksad.v6i6.1205

Citation: Sağlam, N. (2017). Arşiv Belgelerine Göre Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Vakıfları. Journal of History Culture and Art Research, 6(6), 403-424. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1205>

Arşiv Belgelerine Göre Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Vakıfları

According to Archive Sources Salahaddin Ayyubi's Foundations in Jerusalem

Nevzat Sağlam¹

Abstract

Jerusalem was remained under the dominion of the Latin kings for eighty-eight years untill conquered by Salahaddin Ayyubi. Salahaddin Ayyubi, who started an intensive work for reconstruction of the city following the conquest, has pioneered many services in areas of education, health, religion and culture with his foundation works.

Although Salahaddin Ayyubi's work on charitable foundations in Jerusalem is included in previous studies conducted on the history of Jerusalem, but no independent work specific to this issue has been done. In this article, archival documents that have not been published before were evaluated and the issues related to the foundations established by Salahaddin Ayyubi in Jerusalem and the administration of these foundations, especially in the recent periods of the Ottoman Empire, have been highlighted. Besides, the negative effects of negative developments in Jerusalem in the form of building and construction of temples on Salahaddin Eyyubi foundations has also been pointed out.

Keywords: Salahaddin Ayyûbî, Jerusalem, Foundation, Ottoman.

¹ Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Turkey. E-mail: nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

Öz

Kudüs seksen sekiz yıl Latin Krallığı'nın hâkimiyetinde kaldıktan sonra Selahaddin Eyyübî tarafından fethedilmiştir. Fethi müteakip şehrin yeniden imarı için yoğun bir çalışma başlatan Selahaddin Eyyübî, kurduğu vakıf eserleriyle eğitim, sağlık, din ve kültür alanlarında birçok hizmete öncülük etmiştir.

Kudüs tarihine dair yazılmış olan eserlerde Selahaddin Eyyübî'nin Kudüs'teki vakıflarına ilişkin bilgilere yer verilmekle beraber tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışmanın konusu yapılmamıştır. Bu makalede daha önce yayınlanmamış arşiv belgeleri de değerlendirilerek Selahaddin Eyyübî'nin Kudüs'te tesis ettiği vakıflar ve özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bu vakıfların idaresine ilişkin hususlar ele alınmıştır. Ayrıca Kudüs'te gayr-i müslimlerin mülk edinme ve mabet inşa etme çabalarının vakıflar aleyhine doğurduğu olumsuz gelişmelerden Selahaddin Eyyübî vakıflarının nasıl etkilendiğine de bu çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selahaddin Eyyübî, Kudüs, Vakıf, Osmanlı.

Giriş

Müslümanlar nazarında ideal bir sultan, haçlılar nazarında gerçek bir İslam kahramanı olan Ebu'l-Muzaffer el-Meliku'n-Nâsir Selahaddin Yusuf b. Necmeddin Eyyüb b. Şâdî, 1136/1138 yılında Bağdat ile Musul arasında bulunan Tikrit'te doğmuştur. (Ramazan Şeşen 2009, 337, 339, Hasan 1986, 132).

Bölgenin fiilen hâkimi olması ve haçlıları hezimete uğratması sebebiyle Bağdat Abbasî halifesi tarafından *Sultan* olarak ilan edilmiştir. 1169'da Fatimî veziri, 1171'de Mısır emîri, 1175'de de sultan unvanını alan Selahaddin, 1176 yılında Mısır'daki Şii Fatimîlerini tamamen ortadan kaldırmıştır. (Şeşen, Eyyübîler 1995, 21). Selahaddin Eyyübî'ye sahip olduğu şöhreti kazandıran ise Kudüs'ün yeniden fethidir.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde kutsiyeti ifade edilen² Kudüs, 461 yıllık İslam hâkimiyetinden sonra 1099 yılında haçlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında Kudüs'te, tarihin kaydettiği en acımasız ve korkunç katliamlarından biri yaşanmıştır. Müslümanların idaresinde farklı dinlere mensup insanlar hiçbir baskıya maruz kalmadan yaşarken, haçlı işgali sırasında mâbetlere sığınanlar da dâhil bütün Müslümanlar ve Musevîler katledilmiştir. (Demirkent 2002, 330) Haçlılar idaresinde en talihsiz dönemlerinden birini yaşamış olan Kudüs, (Buhl 1977, 959-960) seksen sekiz yıl *Latin Krallığı'nın* elinde kaldıktan sonra 27 Receb 583/2 Ekim 1187 yılında Cuma günü Selahaddin Eyyübî tarafından teslim alınmıştır. (Şeşen, Eyyübîler (1169-1260) 2012, 58) Haçlıların kana bulayarak işgal ettikleri Kudüs'ün, müslümanlar tarafından fethi sırasında hiçbir taşkınlık yaşanmamıştır. (Demirkent 2002, 331). Kudüs'ün fethi, İslam dünyasında büyük bir sevinçle karşılanmış, kutlama merasimleri düzenlenmiştir. Şehrin surlarına İslam sancakları dikilmiş, Melik Selahaddin, "*Şark'ın en sevgili sultanı Selahaddin*" olarak bütün Müslümanların gönlünde taht kurmuştur.

Selahaddin 4 Kasım 1192'de Şam'a döndükten kısa bir süre sonra hastalanmış, 4 Mart 1193 tarihinde 56 yaşında son derece mütevazı ve sade bir biçimde yaşadığı hayata veda etmiştir. (Asadi ve Deniz 2015, 61). Şam Kalesi'ndeki sarayın avlusuna defnedilen Selahaddin Eyyübî, Emeviyye Camii'nin yanındaki türbesi tamamlandıktan sonra 1195'te buraya nakledilmiştir. (Şeşen, Eyyübîler (1169-1260) 2012). Mısır ve Kudüs'ü hazineleriyle birlikte fetheden, ülkesinin sınırları Trablusgarb'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den

² Kur'an âyetleri için bk. el-İsra, 17/1; el-Mâide 5/20-21; Yunus 10/93; Âl-i İmrân 3/37; el-Enbiya /2169-71; hadisler için bk. Buhârî, *Fazlu's-salât fî Mekke ve'l-Medine*, 6, Hac, 26, Müslim, *Kitâbu'l-Hacc*, 15/415, 511, 512; Ebu Davud, *Kitâbu's-Salât*, 14; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salat ve's-Sunne fihâ*, 5/198.

Malatya'ya kadar uzanan Melik Selahaddin vefat ettiğinde, cebinden bir altın ile birkaç gümüş çıkmıştır. (Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devri 2000, 226, Asadi ve Deniz 2015, 62).

Dindarlık, adalet, cesaret ve cömertliği ile İslam Tarihi'nin mümtaz bir şahsiyeti olarak tebârüz eden (Asadi ve Deniz 2015) Melik Selahaddin, yirmi beş senelik vezirlik ve sultanlık hayatında ortaya koyduğu örnek şahsiyetiyle, Müslümanların takdirini kazandığı gibi, yıllarca mücadele ettiği Hristiyanlar tarafından da saygıyla anılmıştır.

Fetihten Sonra Kudüs'ün İmarı

Haçlı Kudüs Krallığı'nın hâkimiyetine girdiğinde Kudüs'te bulunan müslümanlara ait bütün eserler yağmalanmıştı. Mescid-i Aksâ ve Kubbetu's-Sahrâ'da bulunan değerli eşyalar tahrip edilmiş ve çalınmıştı. Kiliseye dönüştürülmüş olan Kubbetu's-Sahrâ'nın tepesine haç dikilmiş, Mescid-i Aksâ kralların sarayı yapılmış, İslamî kimliğini kaybeden Kudüs bir hristiyan şehrine dönüştürülmüştü. (Demirkent 2002, 330-331, el-Ârif 2005, 273-291). Selâhaddîn Eyyûbî fetihten sonra Kudüs'te hristiyan işgali döneminin izlerini ortadan kaldırmak, şehri yeniden ihya ve inşa etmek için birtakım düzenlemelere gitmiştir. (el-Ârif 2005, 283-284). Bu çerçevede başta Mescid-i Aksâ ve Kubbetu's-Sahrâ olmak üzere kutsal yerlerin imar edilmesi için talimat vermiştir. Haçlılar tarafından bir bölümü önce saray/ikâmetgâh olarak kullanılan sonra kiliseye dönüştürülen Mescid-i Aksâ'yı camiye çevirerek buraya Nureddin Zengi tarafından yaptırılmış, sanat şaheseri özelliği taşıyan bir minber koydurmuştur. (Halit Eren (ed) 2015, 60, 66). Templier şövalyelerinin (Sırma 1997, 153-158) savaşçı keşişlerin cami bitişiğinde yaptıkları silahlığı kaldırmıştır. Kubbetu's-Sahrâ mabedi üzerindeki haç indirilerek yerine bir âlem/hilal konulmuştur. Merkad-ı Îsâ Kilisesi dâhil tüm kiliselerdeki haçları kaldırarak, çanları kırdırıştır. Kudüs'ün fethinde (15/636) Hz. Ömer (ra)'ın namaz kıldığı yerde yapılan camiye yeniden inşa ettirmiştir. (Halit Eren (ed) 2015, 200).

Şehrin yeniden İslâmî kimliğe kavuşturulması için bir taraftan bunlar yapılırken, diğer taraftan tesis edilen medrese, hastahâne, cami, mescid, zâviye, hankâh gibi vakıf eserleriyle de eğitim, sağlık, kültür ve dinî hizmetlerin sağlanması hedeflenmiştir.

Büyük St. Jean Hastanesi'nin gelirleri vakıf olarak Ömer Camii'ne tahsis edilmiş, kilise "Muristân" adıyla daha sonra hastaneye çevrilmiştir. Saint Anne Kilisesi yakınlarında işgal öncesinde de mektep olarak kullanılan metruk haldeki kadınlar manastırı tekrar mektebe dönüştürülmüştür. Merkad-ı Îsâ Kilisesi'nin kuzey-batısındaki kral sarayı olarak kullanılan Patriğin ikametgâhı, Kudüs'e gelen ziyaretçiler ve tarikat mensubu kişilere tahsis edilerek hankâh haline getirilmiştir. Kudüs'ün zarar gören tüm surları yenilenmiş, surların önüne hendek kazdırmış, kendisi de bizzat çalışmıştır. (Buhl 1977, 960, Arif Paşa el-Ârif 1994, 80)

Selahaddin Eyyûbi döneminde başlayıp Memlûkler döneminde hız kazanan imar faaliyetleriyle Kudüs yepyeni bir çehreye kavuşmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık'ta Memlûklere karşı 1516'da kazandığı zaferle Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da Kudüs'e özel ihtimam gösterilmiş ve daha mamur bir şehir haline getirilmiştir. Hz. Ömer (ra) ve Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs halkına verdiği *eman-nâme* Yavuz Sultan Selim tarafından da tanınmış ve tasdik edilmiştir. (BOA, C. ADL. 47/2827 Tarihsiz) Osmanlı döneminde bir yandan yeni vakıflar tesis edilirken, diğer yandan mevcut vakıfların statüleri korunarak, hizmetlerinin devamına imkân verilmiştir. XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Kudüs'te yedi yüz vakıf olduğunu, bunların mütevellilerinin birer hediyelerle mahkeme divanında hazır bulduklarını anlatmaktadır. (Çelebi 1935, 163) **Kudüs'te** Osmanlı idaresi, 1831-1840 yıllarındaki Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi hariç 1917'ye kadar yaklaşık dört asır devam etmiştir.

Selahaddin Eyyûbî'nin Kudûs'teki Vakıfları

Son dönemlerde her ne kadar planlı bir şekilde vakıf eserleri tahrip edilerek, haçlı işgali (1099) döneminde yapıldığı gibi şehrin İslâmî kimliği ortadan kaldırılmaya çalışılsa da Hz. Ömer (ra) zamanından (634-644) itibaren müslümanların hâkimiyetinde bulunduğu dönemlerde Kudûs'ün, (Fayda 2007, 45) tesis edilen hayır eserleriyle âdetâ bir vakıf şehri hüviyeti taşıdığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Selahaddin Eyyûbî, şehrin mamur ve bayındır hale getirilmesinde fevkalâde ehemmiyeti olan vakıfların tesisine bizzat öncülük etmiştir. Bu çerçevede bîmâristan, hankâh, (Uludağ 1997, 42-43) medrese, Sâhira Mezarlığı, Kubbetü Yusuf ve Cebel-i Tûr'daki cami gibi vakıf eserleri meydana getirmiş ve bunlara gelir kaynakları tahsis etmiştir. (BOA, İ. EV. 24/2902 1694, BOA, AE. SMHD.I. 117/8508 1733, BOA, C. SH. 4/177. 7 1795).

1-Medrese-i Salâhiyye

Medrese 13 Receb 588/25 Temmuz 1192 tarihinde Selahaddin Yusuf b. Eyyûb tarafından inşa edilmiştir. Selahaddin Eyyûbî Bâbü'l-esbât yanında bulunan ve Hz. Meryem (as)'in annesi Hanne'nin kabri olduğu rivayet edilen Aziz Hanne Kilisesi'ni Şafîî fakihlerine tahsis ederek medrese ve sûfiler için ribat yapmış ve buraya akarlar vakfetmiştir, Haçlı işgalinden önce de ilim tahsil edilen bir yer iken, işgalden sonra (492/1099) haçlılar burayı kiliseye çevirmişlerdir. (el-Âlîmî 1420/1999, 88). Selahaddin Eyyûbî bu medreseye şeyh ve hocalar tayin etmiş, âlimleri bu medresede ve tasavvuf ehline tahsis ettiği dergâhta toplamıştır. Kudûs'te Bâbü'l-esbât yakınında, kutsal haremın kuzeyinde bulunan, İslâmî dönemde ilmî hayatın gelişmesinde önemli bir merkeze dönüşen ve şöreti her tarafa yayılmış olan medrese, el-Melikü-nâsır lakabına izâfeten el-Medresetü'n-Nâsırıyye olarak da bilinmektedir.³ (el-Ârif 2005, 290). Burası daha önce bir ilim merkezi olan ve fıkıh eğitimi veren el-Medresetü'l-Mansuriyye idi. Kudûs Frenkler tarafından 525/1130 tarihinde işgal edilince burası kiliseye dönüştürülmüştür. (Guşa 2009, 88).

Osmanlı döneminde önemli bir itibara sahip olan Salâhiyye Medresesi'nin müderrisleri padişahın izniyle devlet tarafından ilmîne itibar edilen seçkin âlimler arasından seçilmekte idi. El-Esbât kapısının batısında, 20 metre uzaklıkta bulunan bu medresede tıp, dil, Şafîî fıkıhı ve hadis eğitimi verilmekteydi. Medresenin ilk müderrisi Kadı İbn Şeddâd idi. Zamanla bazı değişikliklere uğramış olmakla birlikte, uzun yıllar medrese olarak hizmet veren bu bina, 1856'da Kırım Savaşı'ndaki (1855) desteklerine karşılık Sultan Abdülmecit tarafından III. Napolyon'a/Fransa'ya verilmiştir. (Halit Eren (ed) 2015, 216). II. Abdülhamit zamanında 1878'de tekrar medrese yapılmışsa da 1882'de hristiyanlara ait külliyyeye dönüştürülmüştür. 1914'te Selahaddin Külliyesi olarak kullanılmaya başlanmış, ancak 1917'de İngiltere tarafından Fransız Beyaz Papazlar'a tahsis edilmiştir. Halen Fransa hükûmetinin elinde bulunan bina kilise, kütüphane ve Fransız Beyaz Pederler veya Rahipler Okulu olarak kullanılmaktadır. (Halit Eren (ed) 2015, 20, Arif Paşa el-Ârif 1994).

a-Medrese-i Salâhiyye'nin Hayrâtı/Gelirleri

Medresenin ihtiyaçlarının karşılanması için ev, dükkân, han, hamam, fırın, kuyu, bağ, bahçe, gibi birtakım gayr-i menkuller tahsis edilmiştir. Bu çerçevede medreseye ait kahvehâne/beytü'l-kahve olarak kullanılan

³ Medresenin kapısının üzerindeki kitâbede: "Bismillahirrahmânirrahim, Size ulaşan her nimet Allah'tandır, (en-Nahl, 16/53). Bu mübarek medreseyi, el-İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafîî fakihlerine, İslâm'ın ve müslümanların sultanı Ebu'l-muzaffer el-Melik en-Nâsır Salâhu'd-dünya ve'd-dîn Yusuf bin Eyyûb b. Şâdî 588/1192 senesinde vakfetmiştir. Allah onu ve yardımcılarını aziz kılsın, dünya ve ahiretin hayırlarını ona versin, denilmektedir.

18 odalı bir han, Haremin Kattânın kapısı tarafında bir ev ve yedi dükkân bulunmaktaydı. (Rabaia, Sicillu Mahkemeti'l-Kudsî's-Şer'iyeti'l-Osmaniyye (sicil rakam 152) 2011/1432, 12).

Diğer taraftan Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunan kayıtlarda vakıf isimlerinin altında vakfın gelirleri, vakfa ait köyler kaydedilerek bunların hasılâtı ve hisse oranları belirtilmiştir. Gelirin tamamı bir vakfa ait ise “tamamen” bir kısmı ait ise “t/ط” (kırat) cinsinden belirtilmiş ve gösterilmiştir. Vakıf isimlerinin yanında bulunan “alâ medresetihî, alâ bîmâristân” gibi ifadeler gelirlerin medresenin ya da bîmâristânın ihtiyaç ve giderlerine harcandığını göstermektedir.

Vakf-ı es-Sultân Melik en-Nâsir Yusuf bin Eyyûb alâ medresetihî der-Kuds-i Şerîf (haz. Sevgi Işık 2015, 3-A/47)			
Kit'a-i arz-ı Cismâniye ve tüvel kurb-i vakf tamamen Hâsıl 15600	Karye-i Ayn-ı Silvan tâbi-i Kuds-i Şerîf Hâsıl 12790	Hamam Fî Bâbi'l-Esbât der-Kuds-i Şerîf Fî sene 7600	Fırın der mahalle-i Bâbü'l-Hitta tamamen Fî sene 200
Dekâkin Fî sûki'l-attârîn 81 bâb Fî sene 7100	Dükkânü'l-ma'rûf bi-hatt-i Davud Fî sene 30	Süveyka Bâbü'l-Hitta 12 bâb Fî sene 414	Ed-Devru'l-mutasarrife der Kuds-i Şerîf Fî sene 1000
El-Kâ'ât fî nefsi Kuds-i Şerîf 15 bâb Fî sene 1000	Hân fî bâbi'l-hitta tamamen hâlî	Bostan-ı Benî Eyyüb tamamen Fî sene 120	Bostan-ı sagîr fî bâbi'l-hitta tamamen Fî sene 200
Mezra'a-i Kuttâl/Kastal tâbi' Kuds-i Şerîf tamâmen Fî sene 500	Bostan-ı Cure fî bâbi'l-Megâribe der-Kuds-i Şerîf tamamen Fî sene 500	An-Karye-i Ta'libâ tâbi-i Halîürrahmân an-Hisse-i 8 (t) Harac	Tâhûn der-mahalle-i Bâbü'l-hitta tamamen Fî sene 1060

Diğer taraftan aynı kayıtlara bazı farklılıklarla birlikte başka kaynaklarda da yer verilmiştir. (Guşa 2009, 90, haz. Sevgi Işık 2015, 3-A/47).

Arz-ı Cismâniye tamamen Hâsıl 6000	Ayn Silvan köyü tamamen Hâsıl 6000	Kudüs'te Bâbü'l-Esbât'ta hamam Fî sene 13000	Bâbü'l-Hitta Mahallesi'nde fırın tamamen
Attarlar çarşısında dükkân 810 bâb	Hutta-ı Davud olarak bilinen yerde dükkân 13	Bâbü'l-Hitta'da süveyka 13 bâb	Ed-Devr/Dûr müteferrika 12 bâb
El-Kâ'ât fi'l-Kudüs 15 bâb	Bâbü'l-Hitta semtinde bahçe tamamen	Eyub Kuyusu'nda bahçe tamamen	Bâbü'l-Hitta'da küçük bahçe tamamen
Mezraa-i Kastal tamamen 500	Bâbü'l-Megâribe'de bahçe tamamen	Karye-i Naliya (?) tâbi-i Halilürrahman	

Salâhiye Medresesi akârâtından olan Ayn Silvan'da yahudilerin ölülerini defn ettikleri ve buna karşılık vakfa senelik 100 Kıbrıs altını ödedikleri bir mezarlıkları bulunuyordu. Salâhiye vakfından olan bu yerin 1967'de Yahudiler tarafından istila edilerek kendi mülklerine dâhil edildiği belirtilmektedir. (el-Aseîf, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983, 267).

b- Şer'iyye Sicillerinde Salâhiye Vakıfları

Şer'iyye sicillerinde Salâhiye vakıflarına ilişkin bir kısmı vakfın tamir, bakım ve onarımına, bir kısmı da vakıf gayr-i menkullerinin kiralalarına ilişkin anlaşmazlıklara ait birçok hüküm bulunduğu görülmektedir.⁴ Vakfın nâzırı es-Seyyid Ahmed b. Muhibbuddin el-Hasenî el-Vefâî'nin medreseyi tamir ettirmek istediği, kâtip Mustafa ed-Deccânî, mimarbaşı Mahmud b. Hasan ve mimar İbrahim b. Muhammed el-Kanavâtî (?) tarafından yapılan keşifte 126 kuruş-ı esedî paraya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. (Rabaia, Sicillu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyyeti'l-Osmaniyye (sicil rakam 152) 2011/1432, 12) Mustafa b. Tâceddin tarafından işletilen medreseye ait Hammâmü'l-esbâtın 180 kuruş 15 kıt'a-i Mısıryye olan kira bedelinin düşük olduğu gerekçesiyle, vakfın câbisi ve mütevellî vekili Abdullatif Hamûda tarafından 30 kıt'a-i Mısıryye'ye (369 kuruşa) çıkarılmak istenmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 201) 2016, 56).

Diğer yandan vefat veya azil gibi sebeplerle medresenin münhal kadrolarına müderris atamaları yapılmıştır. Vâkıfın şartı gereği ilmî ehliyet ve liyakat sahibi eş-Şeyh İshak Efendi on Nâsırıyye Dinarı maaşla tayin edilmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 67) 2016, 309) Amcasının vefatı üzerine müderrislik görevine Ömer Efendi eş-Şeyh Ebu'l-fâzıl b. el-merhûm Şeyhülislâm Muhammed getirilmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 67) 2016, 326) Hadis eğitimi veren Şeyh Yusuf el-Aselî'nin vefatıyla münhal kalan vazife günlük üç Mısır parası karşılığında Abdurrahim Efendi'ye verilmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 107) 2016, 186).

Medresenin mütevellisi ve Kudüs Şafiî müftüsü es-Seyyid Muhammed Efendi Deyr-i İbrahim meselesinde Rum Patriği ile sınır konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Medrese sınırının Kiyâme Kilisesi'nde son bulunduğunu, Deyr-i İbrahim'in de vakfın kapsamında olduğunu iddiasıyla, Rum ruhban patriği vekili Nofis'ten (?) (1114/1702) şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine patrik vekili Sultan Süleyman zamanından itibaren Sultan Mehmed (1067/1657), Sultan Mustafa Hân (1107/1696) tarafından kendilerine verilen fermanları mahkemeye ibraz etmiş, fermanlardan söz konusu deyr/manastırın Habeşlilere ait olduğu, Habeşlilerin ise burayı mezhep/din olarak tabi oldukları Rumlara verdikleri anlaşılmıştır. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 201) 2016, 136).

2-Medrese-i Huteniyye

Mescid-i Aksâ'nın güneyinde yer alan Medrese-i Zâviye-i/Huteniyye (el-Alîmî 1420/1999, 76-77) ise, 18 Rebîulevvel 587/15 Nisan 1191 tarihinde kurulmuştur. (Guşa 2009, 48, 85). El-Medresetü'l-Huteniyye, Kudüs ve civarındaki şeyh ve mücahitlere tahsis edilmiştir. Vakfın idaresi eş-Şeyh Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Celâleddin Şâşî'ye verilmiş, ondan sonra onun yolunu takip edenlere bırakılmıştır. (Guşa 2009, 85).

3-Hankâh-ı Salâhiyye/ Selâhaddin Hankâhı

Selahaddin Hankâhı, (Süleyman Uludağ 1997, 42-43) Melik Selahaddin'in Kudüs'te Şafiî mezhebi sûfilerine tahsis ettiği hayrî vakıflarındandır. (el-Alîmî 1420/1999, 76-77, Guşa 2009, 62). Selahaddin Eyyubî Kiyâme Kilisesi'nin kuzeyinde, bir kısmı kilisenin üstünde yer alan patriğe ait evin bir bölümünü alarak burayı cami ve ribat olarak düzenledikten sonra 5 Ramazan 585/17 Ekim 1189 tarihinde sûfilere vakfetmiştir. (el-Alîmî

⁴ Osmanlı dönemi Kudüs'ün tarihini kapsayan 416 adet şer'iyye sicili olduğu tespit edilmiştir. İlk sicil defteri 4 Şevval 939/1530, son defter ise 1335-1336/1917 tarihlidir, bk. Kâmil Cemil el-Aselî, *Vesâik Makdisiyye Târihiyye*, c. I, s. 11. Eserin I. Cildinin 10-22 sayfaları Sabahattin Samur tarafından "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri" adıyla tercüme edilmiştir. Mütercim kitabın adında Kudüs anlamına gelen Makdis'i sehven Mukaddes olarak yazmıştır.

1420/1999, 99). İlki 17 Ramazan 590/5 Eylül 1194 tarihli kadı Sadreddin İbrahim b. Ömer eş-Şehrizorî'nin kaydı olmak üzere 14 kadı tarafından sicillere kaydedilmiş olan suret bu vakfiyenin sıhhatine şahitlik etmektedir. (el-Aselî, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983, 81, KŞS, 47/95 975/1567, 424-428, Guşa 2009, 62).

Kadı Mustafa Efendi tarafından 2 Zilhicce 1022/13 Ocak 1614 tarihinde bir sureti çıkarılmış olan vakfiyede şu hususlara yer verilmektedir. (Guşa 2009, 69-72, el-Aselî, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983, 83-100).

Besmeleden sonra Patrik evi (Guşa 2009, 69) olarak bilinen binayı, Mısır ve Şam bölgesinin hâkimi İslâm'ın ve müslümanların sultânı Ebu'l-Muzaffer el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf b. Necmeddîn Eyyûb b. Şâdî, –Allah onun mülkünü dâim, yardımcılarını ve ordusunu muzaffer kılsın, ona katından ona bol nimetler versin, hükmünü ve gücünü her tarafta geçerli kılsın Allah'a bağlılığını ve samimiyetini artırsın, iyilikte ve tasaddukta bulunanların ecrini zayi etmeyen Allah katında yaptığı bu hayrı, O'nun rızasını kazanmasına vesile olsun- bütün müştemilatıyla tasadduk ve vakfetmiştir.⁵ (Guşa 2009, 69).

Dârü'l-Patrik civarında bulunan değirmen, tımarhane, fırın, fırına bitişik manastır, Patrik'in Ahır olarak bilinen atlara ve binek hayvanlarına mahsus yer, bu ahırın kuzeyinde bulunan bir ev vakıf emlâki içerisinde yer almaktadır. (Guşa 2009, 70-73)

Bu hankâhın zamanın geçmesiyle vakıf olmaktan çıkarılmamak ve kıyamete kadar hiçbir şekilde değiştirilmemek üzere, ayırım yapılmaksızın uzak beldelerden ve her taraftan gelen, Arap Acem; her ırktan meşâyih-i sûfiyyenin ileri gelenlerine, genç, yaşlı, evli, bekâr, herkese Melik Selahaddin tarafından Allah rızası için vakfedilmiştir. Patrik evi olarak bilinen bu binanın üst katı ise, ribat olarak, gerek orada bulunan gerek uzak diyarlardan gelen sûfilere usûl ve âdâbınca kalmaları için tahsis edilmiştir. Hak sahibi olmayan bir kişinin burada kalmasına aracı olmak vebal ve günah yüklenmektir. Sûfiler burada geçici olarak ihtiyaçları kadar kalacaklar, başkalarının mağduriyetine sebep olmayacaklardır. Burada kalan kişi sefere gidip döndükten sonra hak sahibi olduğu iddiasıyla başkasını buradan çıkarmaya kalkışamaz. Ancak yer varsa kalabilir. (Guşa 2009, 73) Sûfilerden birinin vefatıyla burada barınma/kalma ve diğer hakları ortadan kalkar. Yakınları bundan dolayı hak iddiasında bulunamazlar.

Haça tapanları ortadan kaldıran vâkıf Selahaddin Eyyûbî, sûfilerin burada toplanmasını ve her gün ikinci namazından sonra Kur'an okumalarını, akabinde vâkıfa hayır duada bulunmalarını şart kılmıştır. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 67) 2016, 319). Bunlara nâzırın uygun göreceği miktarda vakfın gelirlerinden hisse verilmesini, vakfa ilişkin bütün işlerde nâzır olan şeyhin tek yetkili ve söz sahibi olmasını şart koşturmuştur. (Guşa 2009, 73-74). Sûfilerin şeyhleri, nezâreti yürütecek kişi yoksa kendisi de bu işe ehliyetli ise şeyhlikle nezâreti birlikte yürütür. Kendisinden sonra erkek evlatları varsa büyük olan meşîhati, diğeri nezâreti yürütür. Nesli kesilinceye kadar böyle devam eder. Nesli kesilecek olursa sûfilerden bu işe uygun kişi olup olmadığına bakılır. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 201) 2016, 154). Şeyh ve nâzır da bunlar arasından seçilir başka kimselerden seçilemez. Şayet –Allah korusun- bunların içinde bu işe uygun kimse bulunmazsa o zaman vakfın gelirleri fukarâ ve mesâkine sarf edilir. Dergâhtaki sûfilerden birisi buradan çıkarılmayı gerektirecek bir suç işleyecek olursa cezalandırılır. Buradan çıkarılır. Hicaz'a veya başka yere gidip geldikten, tövbe ettikten ve düzeldikten sonra geri dönebilir. (Guşa 2009, 74).

Yine vakfiyede sadât-ı sufîyeden fukara ve meşâyihin iâşesinin karşılanması, beş vakit namazın edâsı, câbi (tahsildar), kâtip, imam, müezzin ve kurra tayin edilerek Kur'ân-ı Kerim okunması ve sûfiyyenin ileri gelenlerinden on iki kişinin evrâd ve ezkâr için görevlendirilmesi vâkıfın şartları arasında yer almaktadır.

⁵ Burası Kudüs'te sûfiler için ihdas edilen ilk hankâh idi. Hankâhın şeyhi İsa b. Ahmed b. Gânim 741/1340'da güney tarafına bir mihrap koyarak bir kısmını namaz kılınan camiye çevirmiş ve yıkılmaya yüz tutmuş olan binasını yenilemiştir, bk. *El-Evkâfü'l-İslâmiyye fi'l-Kudsi's-Şerîf*, (haz. Mehmet Haşim Guşa) c. I, 69.

(BOA, MF. MKT. 427/44-5 1899, Kanat 2013, 107-108, 190-191). Sûfîlerin şeyhleriyle birlikte Cuma günleri güneş doğduktan sonra burada veya Mescid-i Aksâ'da toplanarak Kur'an tilâvet etmeleri, akabinde vâkif ve müslümanlar için hayır duada bulunmaları, bir mani olmadıkça her Cuma şeyhlerinin huzurunda sûfîlerin büyüklerinin sözlerini okumaları, her Cuma olmazsa da bazı Cumalar bunun yapılması vâkif tarafından şart kılınmıştır. (Guşa 2009, 74). Dünya durdukça hal böyle devam eder gider. Şartları ve hükümleri ile bu vakıf/sadaka ebediyen Allah'ın korumasındadır.

Bir mümine meleklerin, peygamberlerin icmâıyla dokunulmazlığı sabit olan bu vakfın şartlarından birini hiçbir gerekçeyle değiştirmesi veya ortadan kaldırması helal değildir. Dünya durdukça vakfın vâkifin şartları üzere devam etmesi, ahkâmının değiştirilmemesi, aksi halde buna cüret edecek olanın emanete hüremetsizlik etmiş, Rabbinin emrini hafife almış ve vaîdini önemsememiş sayılacağından, dünyada Allah'ın, peygamberlerin lanetini hak etmiş ve kendisine eziyet etmiş olacaktır. Âhirette ise cehennem ateşini hak etmiş olacaktır. Zira onun hasmı Allah, onu hesaba çekecek olan da yine Allah Teâlâ'dır. O kötülerini cezalandıran, iyilik sahiplerinin mükâfatlandırandır. (Guşa 2009, 74-75). Bu vakfiye şahitlerin ve sâdâtın şahitliği ile 5 Ramazan 585/17 Ekim 1189 tarihinde yazılmış ve tescil edilmiştir. (Guşa 2009, 75, el-Aselî, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983, 83-100).

Mücahitlerin ikameti için de kullanılmış olan hankâhın yanına Memlûkler döneminde 820/1417 tarihlerinde Şeyh Burhaneddin b. Gânim tarafından bir minare yaptırılmıştır. (el-Ârif 2005, 289). Minare yapılmasından rahatsız olan hristiyanlar, Şeyh Burhaneddin'i bundan vazgeçirmek için çok miktarda mal/para teklif etmişlerse de şeyh bu teklifi kabul etmemiştir. (el-Ârif 2005, 289).

a-Hankâh'ın Gelir Kaynakları ve Masrafları

Hankâhın akarları arasında değirmen, fırın, manastır, ev, hamam, dükkân, mahzen, havuz ve bahçe gibi gayr-i menkuller bulunmaktadır. (el-Aselî, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983, 82).

970/1562-1563 tarihli *Kudüs Vilâyeti Vakıfları Defteri*'nde yer alan kayıtlardan da hankâhın gayr-i menkulleri şöyle sıralanmaktadır. (haz. Sevgi Işık 2015, 4-A B/49-50).

Vakf-ı Hankâh-ı Salâhiyye der-Kuds-i Şerîf			
Nısf kuyu-yi tâhûn bi-hâni'l-Yehûd	Hâkûre ⁶ bi-yed-i Ebûbekir el-câbî	Hâkûre bi-yed-i Hızır er-Rûmî	Hâkûre bi-yedi'n-Nasârâ bi-hâni'n-Nasârâ
Hâkûre mücâviratü'l-birke (?) hammâmi'l-birk	Devrû'l-harâbi'l-münhedime bi-hân-i hammâmü'l-mezbûr	Dârû'l-harâb uluvv-i'l-hammâmü'l-mezbûr	
Vakf-ı el-Melik en-Nâsir Salâhuddin Yusuf bin Eyyûb Cemî'u'l-Hankâhi'l-ma'rûf kadîmen bi-dâri'l-bürk			
Eş-Şerî' el-mücâvir li-hankâhi'l-mezkûr	Fırın-ı devr-i mülâsika li'l-ferhâ	Kuyu-yı kebîr tasarruf-i bi-istabli'l-patrik	
Beyt-i şimâli el-istabli'l-mezkûr	Hammâm tasarruf-i bi'l-patrik	El-kuyu ve'l-cevânibü'l-mücâvire li'l-hammâmi'l-mezkûr	
El-Birketü'l-ma'rûfe birketü'l-patrik	Eş-şerî' el-mülâsık birketü'l-patrik	El-birketü'l-ma'rûf Âmila	
Kit'atü'l-cevzü'l-ulyâ ve hiye eş-şimâliyye	Kit'a-i arz-ı tasarruf bi-cevzi's-süflâ ve hiye aleyh	Kit'a-i arzu'l-Bekâ'a tâbî-i Kuds-i Şerîf	

⁶ Bu kelimeye lügatlerde muhtelif manalar verilmektedir. Sebze bahçesi, bahçe, sebzelik/akar, taşınmaz mal/Kasabanın hemen dışında kapalı olan veya mutfak bahçedir.

tamâmen	tamâmen	Fî sene 10000
Arâzî-i 2 kıt'a der-Tâhir-i Kudsi Şerîf tasarrufât-ı re'sü'l-cünûs ve bi-merec-i estik (?) tamâmen		
Yekûn Kalem: 13		

Hankâha ait Kudüs dışında üç parça arazi yıllık 76 dirhem karşılığında 30 yıllığına kiralanmıştır. Kiracısının vefatıyla vakfın mütevellisi kira akdinin geçersiz olmayacağını, kiracının varisleri ise geçersiz olduğunu iddia etmeleri üzerine mesele mahkemeye intikal etmiştir. Kadı Şafiî, Hanbelî ve Malikî mezhebinin görüşünü dikkate alarak, müstecirin vefatıyla kira akdinin geçersiz olmayacağına karar vermiştir. (el-Aselî, Vesâik Makdisiyye Târihiyye 1983).

Diğer taraftan hankâhın dükkân, değirmen, mağaza ve diğer emlakından 1268/1851 yılında 18.928 kuruş gelir elde edilmiştir. Bunun 9.483 kuruşu genel giderlere harcanmış, 9.440 kuruşu da sâdât-ı sûfiyye ile meşâyih, âyende ve revendenin yedirilmesi ve doyurulmasına ayrılmıştır. (BOA, EV. d. 1485/2. 1852). 1899 tarihli bir belgeden hankâhın yıllık 800 lira geliri olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, MF. MKT. 427/44-2 1899, Kanat 2013, 107-108, 190-191). 1318/1900 senesinde vakfın 14.579 kuruş otuz para olan gelirinin 544 kuruşunun imam, müezzin maaşı ile zaruri ihtiyaçlara harcanmıştır. (BOA, EV. d. 29461/9. 1903). Hankâhın 1319/1901 senesinde üç aylık dönemde 15.250 kuruş 20 para olan gelirinin 163 kuruş 20 parası müezzin ve yağ bedeline verilmiştir. (BOA, EV. d. 29461/65 1903). Yine 12.899 kuruş 20 para gelirine karşılık müezzin maaşı, yağ bedeli ve vakfa ait bir dükkânın tamir masrafı olan 1.197 kuruş 20 para çıkarıldıktan sonra 11.702 kuruş bakiyesi kalmıştır. (BOA, EV. d. 29461/80. 1903).

1320/1902 senesi Muharrem'inden Rebûlâhır ayı sonuna kadar vakfın 13.590 kuruş 30 para gelirinden 2.105 kuruş 10 para müezzin maaşı ve levâzımât bedeli olarak sarf edilmiştir. (BOA, EV. d. 29461/37. 1903). 1320/1902 yılı Cemaziyelevvel'den Şaban ayı sonuna kadar vakfın 14.216 kuruş 30 para gelirinden, 3.057 kuruş 10 parası müezzin maaşı, bal mumu, su, minarede yakılan kandillerin yağ bedeli ile temizlik malzemesine harcanmıştır. (BOA, EV. d. 29461/23. 1903).

Vakfın mütevellisi ve nâzırı Şeyh Abdülkadir b. Muhammed el-Alemî'nin talebi üzerine hankâhın tamirine ilişkin mimarbaşının başkanlığında bir komisyon tarafından 1033/1623 tarihinde yapılan keşifte, 298 kuruşa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 107) 2016, 46). Öte yandan 15 Cumâdelûlâ 1033/5 Mart 1624 tarihinde hankâhın mütevellisi tarafından vakfın kâtibi Abdülkerim b. Mustafa el-Bâbeydî'ye hamam ve havuz inşası için bir masraf ve muhasebe defteri hazırlattırılmıştır. Hamamın yapımında kullanılan sıva, keten, pamuk, kurşun, taş, kum; kapılar için ahşap ve demir, tavan için kırmızı toprak, döşeme için muhtelif mermerler, atık malzemelerin nakliyesi, öğretmen/usta, amele ve yemek ücreti ile birlikte toplam 864 kuruş mukabili 359.232 Mısır parasına ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Havuz masrafının ise, toplam 33.072 Mısır parası olarak hesap edilmiştir. (Rabaia, Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 107) 2016, 124).

4- Bîmâristân Vakfı

Bîmâristan (Terzioğlu 1992, 163) 583/1187 tarihinde Kudüs'te bugün Debbâğa olarak bilinen mahallede inşa edilmiştir. Selahaddin Eyyubî fetihten sonra Debbâğa kilisesi bitişiğinde ve hamam yanında hastaların muayene ve tedavisi için bir şifâhâne yapılmasını emretmiş, burayı bol miktarda ilaç ve malzemeyle doldurmuştur. (el-Ârif 2005, 287). Hacca gidip döndükten sonra da burada birtakım düzenlemelerde bulunmuştur. (Arif Paşa el-Ârif 1994, 80, el-Ârif 2005, 287). Bîmâristan binasını daha da genişleterek İslam dünyasında en büyük hastane haline getirmiş ve 588/1192 tarihinde hasta ve âcizlere el-Bîmâristânü's-

Salâhî adıyla vakfetmiştir. (Guşa 2009, 94-99, Arif Paşa el-Ârif 1994, 80). İdaresini de Kadı Bahâeddin Yusuf b. Râfi Ebû Temim'e bırakmıştır. (Guşa 2009, 94).

Hastanenin şöhreti Selahaddin Eyyûbî ve ondan sonraki dönemlerde her tarafta hızla yayılmıştır. Burası toplumun her kesiminden hem askerlerin hem halkın hiçbir bedel ödemediği tedavi edildiği ve ilaçlarının verildiği bir şifâhâne idi. (el-Ârif 2005, 287-288). Hastanede Ebu'l-fazl Reşîdüddin b. Ali es-Sûrî (ö. 639/1242) ve Yakub b. Saklan gibi meşhur doktorlar görev yapmıştır. (el-Ârif 2005, 288). Osmanlı döneminde hekimbaşının talebi üzerine tıp ilminde maharet sahibi tabipler arasından tayin yöntemiyle burada çalışacak kimseler belirlenmekteydi. (BOA, İE. TCT. 6/698 1694, el-Ârif 2005, 288).

Osmanlı döneminde de hizmetlerine devam eden hastane 1458 yılında meydana gelen depremde yıkılmış, ancak daha sonra tekrar yapılmıştır. 18. yüzyıl Kudüs kadı sicillerinde (1139/1726) Bîmâristân-ı Salâhiyye olarak bilinen bir binanın olduğu, Zeyn b. İmam'ın delilerin ve hastaların hizmetine tayin edildiği belirtilmektedir. 1167/1753 tarihinde ise vakfın mütevellisinin Muhammed b. Necmeddin el-Alemî olduğu kaydedilmektedir. (el-Ârif 2005, 288-289).

a-Bîmâristânın Gelir Kaynakları

Bilindiği üzere bir vakıf hayrâtının devamı için gelir kaynaklarına ihtiyaç bulunmaktadır. Hastaların tedavisi için vakfedilmiş olan bîmâristâna da tamir bakım onarım gibi masraflarının karşılanması yanında kuruluş amacı doğrultusunda hizmetlerini sürdürebilmesi için bazı gelir kaynakları tahsis edilmiştir. (KŞS. 47/64 975/1567, Guşa 2009, 95-96).

Buna göre bîmâristânın gelir kaynakları arasında şu gayr-i menkuller bulunmaktadır. (Haz. Sevgi Işık 2015, 2-B/46, KŞS; 47/64 975/1567, Guşa 2009, 95-96, 99).

Vakf-ı el-Melik en-Nâsir Salâhuddin Yusuf bin Eyyûb alâ bîmâristân der-Kuds-i Şerîf			
Büyût der-mahalle-i Kattânî tasarruf-i kadîmen bi-hatt-ı Benî Rabak ve vâdi-i tavâhîn nisfi'l-beyt ve'l-hânü'l-kavâ'ime 13 adet	Beyt-i Necîb Sulbi der-mahalle-i Kattânî veled	Fırın der-kurb-i hammâm-ı Alâeddin der-mahalle-i m. Fî sene	Beyt der-mahalle-i Bâbü'l-Hitta Fî sene
Beyt fî sûki'z-Zeyt fî civârî'l-hân	Kuyû-yi tâhûn fî sûki'z-Zeyt	Fırın fî sûki'z-Zeyt	Beyt fî mahalle-i Bâbi'l-Hitta fî kurb-i beyt-i Tûriye harâb
Beyt fî mahalle-i Bâbi'l-Amûd	Beyt fî cenb-i dâreyn-i Kuteyne fî mahalle-i Sigâr	Büyût fî cenb-i dâd-i Hartûb 4 bâb	Büyût fî civâr-i beyt-i Argun der-mahalle-i Zânibe 5 bâb
Büyût der mahalle-i Yehûd 6 adet	Kuyû-yi tâhûn der-mahalle-i m. Der-yed-i eytâm-ı Kadı Mahmud ber-vech-i icâre	Nisf-ı kuyû-yi tâhûn Sûveyka Hankâh der-mahalle-i Yehûda	Büyût-i mutasarrıfa der-mahalle-i şark ve derecetü'l-harakış 5 adet
Dekkâkîn Fî sûki'z-Zeyt ve'l-murabba'a ve'l-cevânib 22 adet	Dekâkîn fî sûki'z-Zeyt 83 adet harâb	Mahâzin Fî civârî'l-mezbûr 5 adet	Mahâzin Fî civârî'l-mezbûr dâhil-i bîmâristân 10 adet
Ma`sara Fî civâr-i	Muhâkire-i arz-ı	Sahrinc-ı kebîr	Mezra'a-i hânü'l-

mezbûr	kerm/kürm fî Tâhir-i Kuds-i Şerîf	İnde bâb-ı bîmâristân	efrenc nâm-ı diğêr Hân-ı Benî Said der-nezd-i Kuds-i Şerîf Hisse-i 16 (t) 400
Garrâs2426-ı zeytûn tasarruf-i türbetü'z-zâhil der-arz-ı vakf-ı dâfiye	Hukr-i hânü'z-zeyt ma'a hukr-i kapanü'z-zeyt	Kıt'a-i ars-ı Hayrât der-tâhir-i Kuds-i Şerîf Hisse-i 16 (t)	Sahn-ı Hâkimü'ş-şer' der-nefs-i bîmâristân

5-Megâribe Mahallesi ve Burak Duvarı

590/1193 yılında Selahaddin Eyyübî tarafından Kudüs'te yaptırıldığı rivayet edilen Megâribe Mescidi, Mescid-i Aksânın güney-batı köşesinde Burak duvarının güneyinde yer almaktadır. Bu mescidin iki kapısından kuzeydeki kapalı, doğudaki açıktır. (Beşnak) 2010/1431, 41). Selahaddin Eyyübî'nin Megâribe Zâviyesi adıyla bir vakfının bulunduğu ve önemli bir gelire sahip olan Ayn Karim köyü mahsulâtının tamamı bu vakfa tahsis edilmiştir. (BOA, C. EV.475/24004. 1783).

6-Cebel-i Tûr/Cebel-i Zeytun Câmii

Bu cami Kudüs'ün doğusunda bulunan Tur Dağındadır. Selahaddin Eyyübî Kadı el-Fâzıl'ın talebi üzerine burayı yenilemiş ve genişleterek yeniden yaptırmıştır. (el-Ârif 2005, 291-292, Arif Paşa el-Ârif 1994, 80).

Sultan Selahaddin b. Yusuf b. Eyyüb'un Cebel-i Zeytun ve Ebû Dîs vakfı, 17 Zilhicce 584/6 Şubat 1189 tarihinde kurulmuştur. (el-Uleymi 1999/1420, Guşa 2009, 53). Cebel-i Zeytun, Cebel-i Tûr olarak da bilinmektedir. Burası eski Kudüs'ün doğusuna düşmektedir. Ebû Dîs Köyü, Ayzariyye civarında ve Kudüs'ün güney doğusundadır. Şeyh-i Anber olarak meşhur olan Şeyh Ahmed el-Hekkârî'nin ve Şeyh Ali el-Hekkârî'nin soyuna sonra da Kudüs'un yoksullarına tahsis edilmiş zürri bir vakıftır. (Guşa 2009, 53). Vakfiyede şu hususa işaret edilmektedir: Melik Selahaddin Kuds-i Şerif'te oturan Şeyh Ahmed b. Ebû Bekr el-Hekkârî ile Şeyh Ali b. Ahmed el-Hekkârî'ye munâsafatan/eşit olarak sonra onların evlatlarına, onların evlatlarının evlatlarına ve onların soyundan gelenlere, onların nesli kesilirse Kudüs'ün fakirlerine ve yoksullarına vakfetmiştir. (Guşa 2009, 53-54).

7-Diğêr Eserleri

a-Sâhira Mezarlığı

Selahaddin Eyyübî'nin eserlerinden olan Sâhira Mezarlığı, Kudüs'teki Me'menullah El-Yusufiyye Babu'r-Rahme mezarlıkları gibi önemli müslüman mezarlıklarından biridir. Kudüs'ün fethine katılan birçok mücahidin buraya defnedilmesi sebebiyle "Mücahitler Mezarlığı" olarak da anılmaktadır. Çok sayıda mücahid ve sulehânın medfun olduğu Sâhira Mezarlığı şehir surlarının kuzeyinde, Sâhira Kapısı'nın yakınında bulunmaktadır. Burası 1960 yılına kadar müslüman mezarlığı olarak kullanılmıştır. (el-Ârif 2005, 287, 291). 1960'da civarında bir kısım müslümanlara ve el-Alemî ailesine ait evler mevcut iken, her nasıl olduysa bunlar yok olmuştur. (el-Ârif 2005, 291).

b-Yusuf Kubbesi

Kubbetü's-Sahrâ'nın avlusunda ve güney tarafındadır. (Arif Paşa el-Ârif 1994, 80). Nahaviyye kubbesi ile Burhaneddin minberi arasında bulunmaktadır. Kubbenin üzerindeki kitâbede şunlar yazmaktadır: "Bismillahirrahmânirrahim. Onun salâvâtı Nebî Muhammed (sav) ve onun âlinin üzerine olsun. Bunun yapılmasını ve hendeğin kazılmasını Salâhu'd-dünya ve'd-dîn İslam ve Müslümanların sultanı hâdimü'l-

haremeyn ve bu Beyt-i Makdis'in hâdimi Ebû'l-Muzaffer emîru'l-mü'minînin devletini ihyâ eden Yusuf b. Eyyub –Allah onun varlığını devam ettirsin- büyük komutan Seyfeddin Ali b. Ahmed –Allah onu aziz kılsın-zamanında emretmiştir. Sene 587/1191-92.” (el-Ârif 2005, 291).

Diğer taraftan Kudüs'te uzun bir tarihî geçmişe sahip olan Ermenilerin burada XII. Yüzyılda inşa ettikleri Büyük Yakub Peygamber Kilisesi, önce Selahaddin Eyyûbî tarafından daha sonra 1907'de Osmanlı zamanında restore edilmiştir. (Halit Eren (ed) 2015, 188).

Kudüs'te bulunan Ömer Camii de yine Selahaddin Eyyûbî döneminde 1193'te yeniden inşa edilmiştir. 1465'te Memlûkler döneminde şu andaki minareler ilave edilmiş, Osmanlı döneminde Sultan Abdülmecit zamanında tamamen restore edilmiştir. (Halit Eren (ed) 2015, 200).

Osmanlı Döneminde Salâhiye Vakıflarının İdaresi

Selahaddin Eyyûbî'nin tesis ettiği vakıfların tevliyeti ve nezâreti Osmanlı döneminde uzun süre Kudüs'ün en eski ailelerinden el-Alemî ailesi tarafından yürütülmüştür. (BOA, C. EV. 419/21207 1776, BOA, AE. SSLM III. 97/5864 1800) Vakfın tevliyetinin Hafız Ahmet Paşa zamanında 15 Şevval 1022/26 Kasım 1613 tarihinde el-Alemî ailesinden Şeyh Abdussamed b. Şeyh Muhammed Şemseddin el-Alemî'ye verildiğini gösteren belge de bunu teyit etmektedir. (BOA, ŞD. 3006/53-3, 4 1902).

Ancak aile fertleri arasında vakıfların idaresi ve gelirlerinin tasarrufu konusunda özellikle 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. (BOA, C. EV. 143/7124 1757, BOA, C. EV. 419/21207 1776, BOA, MVL. 464/68 tarih yok). Bu anlaşmazlıklar ve istismarlar şahıslarla ilgili kurumlar arasında yazışmalara konu olmuştur. Selahaddin Eyyûbî'nin bîmâristan, hankâh, medrese ve diğer hayır kurumlarına meşrut akârâtın gelirlerine Şeyh Abdussamed'in varisleri tarafından el konularak, vakıf gelirlerinin vakfiyede belirtilen yerlere harcanmadığı ve arpalık/kazanç kapısı haline getirildiği,⁷ dahası vakıf emlakinin gayr-i müslimlere peşkeş çekildiğine dair şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. (BOA, BEO. 1916/143659 1902, BOA, DH. MKT. 791/49 1903). Bu sebeple mahkeme tarafından tescil edilmemiş vakıfların Şûrâ-yı Devlet kararıyla Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından idare olunması, aksi takdirde daha önce olduğu gibi gayr-i müslimlerin eline geçebileceğine dikkat çekilmektedir. (BOA, BEO. 1916/143659 1904, BOA, DH. MKT. 554/78-2 1903).

Vakfın İdaresine İlişkin Usulsüzlükler

Kudüs'te Selahaddin Eyyûbî evkafının tevliyet ve nezaretini uzun yıllar ellerinde bulunduran el-Alemî ailesi son dönemlerde vakfın hukuku ve menfaatlerinin korunmasında gerekli hassasiyeti göstermemişlerdir. Hileli yollarla vakfın yönetimini ele geçiren ve *hâin-i vakf* nitelendirmesini hak edecek kişilerin müstebiddâne tavırları, kiracılardan mükerrer kira talepleri, hayrât ve müberrâtın muattal ve işlemez hale gelmesine sebep olmuştur. (BOA, ŞD, 3006/53-3, 4 1901). Bu su-i istimallerin önüne geçmesi istenen yerel makamların ise bunlara göz yumdukları iddia edilmektedir. (BOA, ŞD. 3006/53 1901).

Vakfın idaresinden sorumlu müteveli ve nâzırların tutumları, vakıfların hizmet vasıtası olmaktan çıkarak âdetâ şahısların mülkü haline dönüşmesine ve harap olmasına sebep olmuştur. El-Alemî ailesinden Abdullah Vefa, kendisiyle birlikte vakfın idaresinde bulunan Ahmet, Reşit ve Abdülgani vakfın gelirlerini tahsis edilen yerlere sarf etmemişler, hayrâtın temizlik ve bakımına özen göstermemişlerdir. (BOA, BEO. 1635/122582-2 1901, BOA, A.MKT. UM. 518/56 Tarihsiz). Abdullah el-Alemî, Ahmet, Reşit ve Abdülgani'nin Medresetü'l-hamrâ gibi bu medresenin de harap olması için gayret ettiklerini, bir kısmını kiliseye satmak istediklerini, karşı çıkması sebebiyle kendisini ölümle tehdit ettiklerini beyan etmektedir.

⁷ Belgelerde me'kel ifadesi kullanılmaktadır.

(BOA, MF. MKT. 427/44-2, 4, 5 1898). Buna rağmen bu usulsüzlüklere ve yolsuzluklara Allah'tan korktuğu için göz yummadığını, senelerce devam etse de bunlara mâni olmak için yılmadan, usanmadan *muhibir-i sâdık* sıfatıyla su-i istimleri ilgili makamlara bildireceğini ifade etmektedir. (BOA, MF. MKT. 427/44-6, 8, 9 1901). Nitekim Abdullah Vefa el-Alemî tarafından mütevellilerin keyfi tasarruflar sebebiyle vakıfların yok olmaya mahkûm edildiğine ilişkin (BOA, ŞD, 3006/53-1 1901). Başta Sadâret ve Evkâf Nezâreti olmak üzere muhtelif makamlara onlarca arzuhal gönderilmiştir. (BOA, ŞD, 3006/53-3, 4 1901). Bu arzuhallerde müteveli ve nâzırların keyfi uygulamaları bütün teferruatıyla anlatılmaktadır. Öte yandan Abdullah Vefa el-Alemî'nin, gösterdiği çabalara karşılık bulamadığından ümitsizliğe kapıldığı da olmuştur. Bu yüzden Kudüs Mutasarrıflığına bir emir gönderilmesini ya da iffet ve istikâmet sahibi müfettişler tarafından şikâyet mevzuunun yerinde tahkikiyle gereğinin icrasını talep etmiştir. (BOA, ŞD, 3006/53-3, 4 1901) .Bunun üzerine kurulan komisyon tarafından yapılan incelemede Melik Selahaddin evkâfının muattal ve kısmen metruk hale geldiği anlaşılmıştır. (BOA, DH. MKT. 2554/81 1901, BOA, DH. MKT. 2267/97-1 1899).

Ayrıca yıllık geliri birkaç bin lirayı bulan ve Medresetü'l-hamrâ olarak bilinen büyük medresenin evkâf-ı münderiseden olduğunun tahakkuku halinde Hanü'z-zeyt Çarşısı'nda vakfa ait sekiz dükkânın maarif adına kaydedilmediği takdirde mütevellilerin bunları kendi mülkleri gibi tasarruf edeceklerine dikkat çekilmektedir. (BOA, MF. MKT. 427/44-5 1899, BOA, BEO. 1916/143666-2 1902).

Selahaddin Eyyûbî'nin büyük Kamame Kilisesi⁸ bitişiğinde kendi adıyla anılan medresesine ait emlâkin bir kısmı çeşitli desise ve hilelerle satılmış, geride kalan ve senelik sekiz yüz lira gelir getiren mülkü ise el-Alemî ailesinden bazıları zorla ele geçirerek kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. Medresenin tahrip olmasına sebep oldukları yetmiyormuş gibi ileride satmak üzere resmî belgelerde de tahrifat yapmışlardır. Nitekim medresenin evkaf-ı münderiseden olan el-Medresetü'l-hamrâ'ya meşrut değeri yüksek bir dükkânını Kamame Kilisesi'ne satmaya kalkışmışlar, ancak Abdullah el-Alemî ile müftünün engel olmasıyla bu teşebbüsleri akim kalmıştır. Vakfın emlâkini kendi mülkleri gibi gören ve istedikleri şekilde tasarrufta bulunan bu mütagallibe, karşılaştıkları kanunî engelleri ve güçlükleri, idare meclisindeki konumları ve nüfuzları sayesinde kolayca aşmaktadırlar. Kanunsuz ve keyfi tasarruflarına engel olduğu için Abdullah el-Alemî'yi darp etmişler, ölümle tehdit edecek kadar ileri gitmişlerdir. (BOA, MF. MKT. 427/44-1 1899).

Mütevellileri tarafından mülk haline dönüştürülen dükkânlar şunlardır: (BOA, MF. MKT. 646/15 1901)

Hisse	Hisse	Mevki	Cinsi	Esâmî	Numara	Tarih		
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	12	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Sâlâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	13	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	15	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	17	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	18	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı

⁸ Selahaddin Eyyûbî fetihten sonra İslâm'ın emsalsiz hoşgörüsünü göstererek, 1192'de üçüncü haçlı seferine katılanların Kıyâme Kilisesi'ni ziyaret etmelerine izin vermiştir. Hristiyan mezhepleri arasında Kıyâmet (Kutsal Kabir) Kilisesi'nin anahtarları konusunda yaşanan, halen de devam eden anlaşmazlık ve rekabet sebebiyle anahtarları iki müslüman Nesibe ve Cûde/Cevde ailesine teslim etmiştir. Kilisenin anahtarları halen bunların elinde olup, kilise bunlar tarafından açılıp kapatılmaktadır, bk. Halit Eren (ed), *Fotoğraflarla Düünden Bugüne Kudüs*, s. 114; Kâmil Cemil el-Aselî, *Vesâik Makdisiyye Târihiyye*, c. I, s. 308.

1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	14	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	16	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı
1	2	El-Vad	Bir bab dükkân	Alemî-zâde Esad Efendi	19	Temmuz 96	Yoklama 2/20	Maristân-ı Salâhî vakfından mukâtaalı

Yukarıda da ifade edildiği üzere El-Alemî ailesinin müteveli ve nâzırı buldukları Selahaddin Eyyûbî vakfının gelirlerini zâyi ve her türlü su-i istimale teşebbüs ettikleri belirtilerek, vakfın mahlûl hisselerinin yine bunlara verilmesinin yanlış tutum ve tavırlarının devamına ve daha birçok sıkıntılara sebebiyet vereceği ifade edilmektedir. (BOA, DH. MKT. 2554/81 1901).

El-Alemî ailesinden usulsüzlüklere karı çıkanlardan biri de Alemî-zâde es-Seyyid Ali'dir. Vakfın meşihat, tevliyet ve nezaretine ortak olan Nakîbüleşraf Kaymakamı Alemî-zâde Abdullah Efendi, meşihati cahil ve çocuk yaşta bulunan oğullarına devretmek istemiştir. Ancak beldenin ulemâ, müderris, imam-hatip ve ahali buna itiraz etmiştir. (BOA, MVL. 752/13 1858). Diğer taraftan Abdullah Efendi'nin icâreteyn suretiyle birçok vakıf emlakını Kudüs'te mülk edinmeye çok istekli olan rumlara ve yahudilere bilinmeyen bedellerle verdiği ifade edilmektedir. Rum taifesine verdikleri arasında Frenk Manastırı Caddesi'nde bir dükkân, mâ-i lezîz mecrâsı ile bir arsa, nerede olduğu belirtilmeyen iki adet dükkân ve hankâh yakınında bir ev ve Ömer Camii damı da bulunmaktadır. Esadiye menzili yahudilere, iki adet mağaza Sayda Eyaleti sarrafı Mısırlıoğlu'na satılmıştır. (BOA, MVL. 752/13-2 1856). Vakfın tevliyetine amca-zâdesi Abdullah Efendi ile ortaklaşa muttasarrıf olan Alemî-zâde es-Seyyid Ali bu keyfi tasarruflara mani olmak için Dersaadet'e gelmiştir. Ancak Kudüs Mutasarrıflığı tarafından Dersaadet'e gelişi firar olarak bildirilmesi sebebiyle bir gece tevkif edilerek derhal Kudüs'e dönmesi istenmiştir. Birkaç aydır çoluk çocuğunu terk ederek geldiğini, Dersaadet'te han köşelerinde sefil olduğunu ve başvurduğu mercilerden bir cevap alamadığından şikâyet ederek, huzura kabulünü talep etmiştir. (BOA, MVL. 752/13 1858). Vakfa hıyânet ve ihanetinin ortaya çıkmasından endişe eden Abdullah'ın hissesini evlatlarına devretmek istediğini ve kendisine sulh teklif ettiğini belirten Seyyid Ali bu teklifi reddettiğini belirtmiştir. (BOA, MVL. 752/13 1858).

El-Alemî ailesi dışında bazı şahıslar da önemli miktarlarda vâridâta ve gelire sahip olan vakıf emlakını kendi mülkleri gibi tasarruf edebilmek için vakfın tevliyet ve nezaretini hileli yollarla ele geçirmeye çalışmışlardır. (BOA, ŞD. 3006/53-3, 4 1901, BOA, C. EV. 502/25335 tarih yok, BOA, DH. MKT. 2554/81 1901, BOA, İ. MVL. 565/25397-1 1866, BOA, MVL. 464/68 Tarihsiz). Nitekim Ayn Selvan ve Beyt Sahur'da arazi ve gelirleri bulunan Salâhiye medresesinin (Kanat 2013, 202-203) tevliyetini Seyyid Ali ve diğer bazı şahıslar *Şafî müftüsü bana feragat eyledi* diyerek hileli yollarla ele geçirmişlerdir. Başta Sahratullah ve Mescid-i Aksa imamı olmak üzere Kudüs'ün meşâyih, ulemâ, a'yân ve eşrafı vâkıfın şartına uygun olarak bu hilekârlığın düzeltilmesini talep etmişlerdir. (BOA, C. SH, 26/1269-1, 3 1794, BOA, C. EV. 502/25335 Tarihsiz). Yine Melik Selahaddin hankâhına ait arsada gözü olanlar, taş duvar ve kaldırım yapmak suretiyle burasını mülk haline getirerek sahiplenmeye kalkışmışlardır. (Kanat 2013, 105-106)

Vakfın meşihat, tevliyet ve nezâretini ele geçirmek arzu ve gayreti içinde olan kişiler arasındaki anlaşmazlıklar da dava konusu olmuş, mahkemeye intikal etmiştir. Ancak Mahkeme-i Teftişin verdiği kararların uygulanmasında bazı tereddütler hâsıl olmuştur. Zira bir taraftan vakıfların akârını kendi mülkleri haline getirip istedikleri gibi tasarruf etmek isteyen müteveli ve nâzırların ihtirasları, diğer taraftan bedeli ne olursa olsun vakıf emlakını ele geçirmek için hazır bekleyen ecnebinin varlığı bu tereddütlerin sebebinin oluşturuyordu. Bu bağlamda vakfın müsakkafât ve müstagillâtının yabancılara satılacağı endişesi ve gerekçesiyle evkaf hazinesince zabtı ve idaresi talep edilmiştir. (BOA, İ. MVL. 565/25397-1 1866). Vakıf emlakında -yabancılara satmak da dâhil- istedikleri gibi tasarrufta bulunabilmek için bizzat vakıf mütevellileri mülk haline dönüştürme girişiminde bulunmuşlardır. (BOA, ŞD. 2290/10.

1899). Nitekim vakfın yıllık altmış bin kuruş olan gelirinin nâzırları tarafından kendi mülkleri gibi tasarrufta bulunmaları; vakfın dükkân, değirmen ve sâir emlâkini sattıkları için gelirlerin on bir bin kuruşa düştüğü, hankâha bir akçe bile harcamadıkları, dahası iki yıl önce Latin patriklerine üç bin liraya sattıkları vakfa ait bir cami yerine, patrikhane inşa edildiği belirtilmektedir. (BOA, İ. MVL. 565/25397-2 1866). Mûristan medresesi olarak bilinen vakfa ait yeri de satmaya kalkıştıkları, evkaf müdürünün görevden alınmasıyla bunun önüne geçildiği belirtilmektedir.

Kudüs'ün hassasiyeti gözetilerek mahkeme kararı uygulanmadan evvel görüşleri sorulan Meşihat ve Meclis-i Vâlâ, vakıf hisselerinin hazinece zabt ve idaresinin vakıf emlâkinin hristiyanların ve yabancıların eline geçmesine engel teşkil etmeyeceği, belki daha da kolaylaştıracağını mütâlâa ederek, Mahkeme-i Teftiş'ten ilam doğrultusunda vakıf hisselerinin ashâb-ı cihât uhdesine verilmesinin yerinde olacağını bildirmiştir. (BOA, İ. MVL. 565/25397-4, 5 1866, BOA, MVL, 1034/30 Tarihsiz).

Gayr-i Müslimlerin Kudüs'te Mülk Edinme ve Mabet İnşa Çabaları

Bilindiği üzere Kudüs, müslümanlar açısından olduğu kadar, hristiyanlar ve Museviler açısından da kutsal bir şehirdir. (Yiğitoğlu 2015, 81, 118) İslahat Fermânı'nda, gayr-i müslimlerin kilise, hastane, mektep ve mezarlıklarını tamir edebilecekleri, ihtiyaç duyulan yerlerde mülkî bir problem olmadıkça yenilerinin açmalarına mâni olunmayacağı vurgulanmıştır. Gayr-i müslimlerin kilise ya da manastır inşa edecekleri arazi vakfa ait ise bu arazinin mülk arazi ile değiştirilmesi gerekmektedir. Mülk arazinin bulunmaması halinde mîrî/devlet arazisinin belirlenen bir bedelle tahsisi yapıyordu. Vakıf arazilerinin tahsisi halinde, vakfın ve vakıf görevlilerinin zarar görmemesi için arazinin bedelinin vakfa ödenmesi öngörülüyordu. (Demirkol 2007, 71). Kanunun verdiği bu imkândan yararlanarak Kudüs'te mülk edinmek isteyen gayr-i müslimler muhtelif yollarla vakıf emlâkini ele geçirmeye yönelik de yoğun çaba göstermişlerdir. (BOA, A. DVN MHM. 2/12-1 Tarihsiz, BOA, DH. İD. 142/6 Tarihsiz). Diğer taraftan maddî menfaat elde etme gayreti ve hırsıyla hareket eden vakıf mütevellileri de vakıf mallarını bunlara adetâ peşkeş çekmişlerdir.

Melik Selahaddin vakfına ait iki ahır ile boş bir arsanın kiralanması için yapılan müzayedeye gayr-i müslimlerin de ilgisini gösterdiğini görmekteyiz. On beş bin kuruş peşin, yıllık elli kuruş bedel ile Weber Buhin'in kiralamak istediği bu gayr-i menkullere Osmanlı tebaasından Karabet yirmi bin kuruş peşin, senelik altmış beş kuruş bedel ile talip olmuştur. Osmanlı tebaasından bir hristiyana satmak üzere otuz bin kuruş peşin ve yıllık yüz kuruş bedel ile bir talipli daha çıkmışsa da hem yapılan müzâyedenin şâibeli olması, hem de vakıf emlâkinin iktizasına uygun kullanılması gerektiği düşünülerek bundan vazgeçilmiştir. (BOA, A. MKT. NZD. 243/77-1 Tarihsiz).

Kudüs'ün ehemmiyetine binaen yabancılar bir karış toprak elde etmek için her türlü entrika ve hileye başvurmakta iken, hükûmetin hayrat ve müberrâtın harap olmasına karşı tedbir almaması bunların işlerini kolaylaştırmıştır. Zira yabancılar, ele geçirdikleri, kilise ve mabet yaptıkları yerlere hep yetkililerin kayıtsızlığı ve bazılarının menfaat-perest davranışları yüzünden sahip olmuşlardır. (BOA, ŞD. 3006/53 1901). Hristiyanların en büyük kilisesi olan Kamame Kilise'sinin bir tarafında Hz. Ömer (ra) hazretlerinin camii, diğer tarafında Selahaddin Eyyûbî'nin hayrât ve müberrâtı bulunmaktadır. (BOA, C. EV. 497/25105 1855). Bu hayır eserlerinin konuları sebebiyle hristiyanların ilgisini çektiği, ele geçirmemeleri için hiçbir neden bulunmadığı belirtilmektedir. (BOA, ŞD. 3006/53 1901). Nitekim vakfa hem-hudut bulunan el-Kam[ame]an Kilisesi'ne ve Rum Manastırı'na yer satıldığı iddia edilmektedir. (BOA, BEO. 1916/143659. 1904). Kudüs nakibinin de camiye ait bazı yerlere el koyarak mesken yaptığı, ecnebî papazlara satmaya çalışmıştır. (BOA, A. MKT UM, 518/56-1 Tarihsiz).

Müslümanlara ait vakıf eserlerinin hristiyanlara ait kiliselerin inşa ve tamirine feda/kurban edildiğine dair acı hadiseler de yaşanmıştır. Nitekim Kamame Kilisesi'nin zamanla yıpranan ana kubbesinin yenilenmesi gündeme geldiğinde, 1278/1862'de bu konuda anlaşmış olan Fransa ve Rusya'ya Osmanlı Devleti de

katkıda bulunmak istemiştir. Yapılacak yeni kubbenin kafesle güçlendirilmesi için zeminde bulunan Selahaddin Eyyûbî döneminde yapılmış dört küçük mescidin yıkılması gerektiği mimarlar tarafından ifade edilmiştir. Bunun üzerine Babiâli, bu dört odanın yıkılmasına rıza gösterdiği gibi, yıkım masrafları ile kubbenin inşası için yapılan masrafların üçte birini, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararı gereği karşılamıştır. (Demirkol 2007, 76-77).

Kamame Kilisesi'nin yakınında yer alan hristiyan mabetlerinden biri Avusturya'ya ait Fransisken rahiplerinin iskân edildiği Katolik manastırır. Üstü kapalı olan bu manastıra havalandırma yapılması için Selahaddin hankâhının bazı bölümlerinin yıkılmasına karar verilmiştir. Daha sonra yıkılacak mahallere ilişkin haritanın yanlış çizildiği anlaşılmış, hankâhın mutfak, sofa, merdiven ve bazı odaların da yıkılması gerektiği hazırlanan haritada belirtilmiştir. Vakfın mütevellilerine yıkım bedeli olarak daha önce verilen altmış bin liraya ilaveten otuz bin lira daha verilerek 1870 yılında yıkım onaylanmıştır. (Demirkol 2007, 77).

Öte yandan Osmanlı hükûmeti, vakıf mallarının yabancıların/ecânib eline geçmemesine azamî dikkat edilmesini, buna göz yumanların ağır şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiştir. (BOA, İ. MVL, 565/25397-4 1866). Ancak gayr-i müslimler vakıflara ait emlâki değişik yollarla ele geçirmek için çaba göstermeyi sürdürmüşler, manastır ve kiliselerin tamirine önem vermişlerdir. Kilise ve manastır civarında bulunan harap olmuş cami, medrese ve zaviye gibi binaları ve arsalarını; hayratı kalmamış vakıf arazilerini hileli yollarla kendi mülkleri haline getiren Kudüs'ün ileri gelenleri de yüksek meblağlarla bunları manastır ve kiliselere satmakta bir sakınca görmemişlerdir. (BOA, İ. DH. 51/2553 1866). Allah korkusu taşımayan bu şahısların devletten ve milletten korkmasalar para için mübarek yerleri bile kefereye satacakları ifade edilmektedir. Bu gidişin önü alınmaz, böyle devam ederse yalnız Sahratullah ile Mescid-i Aksa'nın kalacağı, Kudüs'ün tamamen manastırdan ibaret olacağı vurgulanmaktadır. (BOA, İ. DH. 51/2553 1866). Müslümanlardan birsinin kendisine ait mülkünü gerek manastıra gerek gayr-i müslimlere satmasına müsaade edilmemesi, dahası Sadâretin izni olmadan hane veya arsa satılmasının yasaklanması ile ancak bu gidişin önüne geçilebileceği kaydedilmektedir. (BOA, İ. DH. 51/2553 1866).

Bâb-ı Hıttâ Mahallesi'nde Bâb-ı Meryem (as) yakınında bulunan Eyyûbî vakfına ait cami ve medrese Latinlere verilmiştir. Kudüs'ün fethinden itibaren bu cami ve medresenin tevliyet ve nezareti ile medresedeki tedris vazifesi Carullah Ebu'l-lutf evladına verilerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Zamanla harap ve metruk hale gelen cami ve medrese arsası, Fransızların caminin kiliseden dönüştürüldüğü ve cami yapılmaya elverişli olmadığı şeklindeki gerçeğe aykırı beyanları üzerine Latinlere teslim edilmiştir. (BOA, A. DVN MHM. 2/12 Tarihsiz). Hâlbuki Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kudüs'ü istila ettiğinde burada Katolik bir kalfa tarafından bir kışla inşa edilmiştir. Bu kışlanın yapımında daha önce burada var olan cami ve medresenin bazı duvarları yıkılarak kullanıldığından burada cami ve medreseye delalet eden büyük mihrap, kapılarının üzerindeki kilitten başka bir şey kalmamıştır. Camiye ait kalıntıları planlı bir şekilde tahrip ederek kilise olmaya elverişli hale getirdikten sonra arsanın kendilerine tahsisini talep etmişlerdir. (BOA, İ. DH. 51/2553 1841).

Hadiseyi *Tezâkir*'de anlatan Cevdet Paşa bu konuda şu bilgileri vermektedir. Fransa'ya Kudüs'te bir kilise inşası için ruhsat verilmiş olmasına rağmen yeri belirlenmemiştir. Fransızlar boş ve terk edilmiş bir arsa olarak bildirdikleri Selahaddin Camii'nin bulunduğu arsaya kilise inşası için talep etmişlerdir. (Baysun 1986, 9) Babiâli, Fransız elçisi sayesinde Rumeli Beylerbeyliği pâyesi elde etmiş ve Kudüs'e mutasarrıf tayin edilmiş olan Fransız hayranı Kâmil Paşa'dan, Fransızların talep ettiği arazi hakkında bilgi istemiştir. Binası, minaresi mevcut, mütevellisi belli olan ve herkes tarafından bilmesine rağmen Kâmil Paşa Babiâli'ye bu arazinin, Fransızların iddia ettiği gibi eski kilise mahalli olduğunu bildirmiştir. (Baysun 1986, 9-10) Böylece Babiâli bir camiinin kiliseye dönüştürülmesine vesile olmuştur. 1857 yılı başlarında, Kudüs Şafii müftüsü, Harem-i Şerif şeyhi, ulema ve müderrisler bu duruma itiraz ederek bir mektupla durumun düzeltilmesini istemişlerdir. (Baysun 1986, 10-15) Ancak bütün çabalara rağmen verilen izin iptal edilmemiştir. Bundan dolayı herkes Kâmil Paşa'ya lanet ederken, Babiâli de aynı kötü sözlerden payına düşeni almıştır. Kâmil

Paşa Kudüs mutasarrıflığından azledilmiş, bir daha da herhangi bir yerde istihdam olunmamıştır. (Baysun 1986, 15).

Tarihsiz bir belgede camii hakkında şu bilgiler verilmektedir. Kudüs Kadısı Sahaflar Şeyhi-zâde Seyyid Ahmed Nazif tarafından caminin tamiri gündeme getirilmiştir. (BOA, İ. DH. 51/2553 1841). Harap vaziyette olan caminin bu halinin devletin şan ve şerefiyle bağdaşmayacağı belirtilerek padişahın özel bütçesinden tahsis edilen parayla Mehmet Tayyar Paşa'nın Kudüs valiliği sırasında seksen dört bin kuruş harcanarak tamir edilmiştir. Medresenin de Rufai tekkesi olarak kullanılmak üzere tamir edilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA, A. DVN MHM. 2/12 Tarihsiz). Kur'ân-ı Kerim'de yer alan; "Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir, (El-Bakara, 2/181 tarih yok) yine "Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O hâlde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin," (El-Cinn, 72/18 tarih yok) ayetleri ortada iken nasıl olur da Selahaddin'in cami ve medresesi kilise yapılmak üzere Latinlere verilebilir? Şayet burası cami ve medrese yapılmazdan evvel kiliseydi denilecek olursa, başta Ayasofya gibi vaktiyle kilise iken fetihle cami ve mescide dönüştürülen nice eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin fetih öncesi durumlarına dönüştürülmesinin ise tecvîz edilecek bir durum olmadığı belirtilmektedir. (BOA, A. DVN MHM. 2/12 Tarihsiz).

Fransız misyonerlerinin eline geçmiş olan medresenin ihyasına dair şeyhülislam ve evkaf nâzırı tarafından Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile yapılan yazışmalar neticesinde medresenin *Medrese-i Külliye-i İslamiye* haline getirilmesi uygun görülerek bunun için ehliyetli kişiler görevlendirilmiştir. (BOA, DH. ŞFR. 49/65 1915, BOA, DH. ŞFR. 50/130 1915).

Kudüs'te Mûristan denilen mahalde bulunan Selahaddin Eyyûbî vakfına ait bir arsanın *Kuds-i Şerif İncil Cemiyeti* isimli Alman hayır kurumuna bina inşa etmek üzere kiralanmıştır. (BOA, MV, 234/141-1 Tarihsiz).

Selahaddin Eyyûbî vakfına ait bîmarhâne/şifâhâne Alman Protestan Kilisesi yapılmış, Hânü'z-Zeyt çarşısında şifâhâneye meşrut bulunan sekiz adet dükkân da evkâf-ı münderiseye dönüştürülmüştür. Senelik yüz elli lira kira getirisi olan bu dükkânlar, vakfın mütevellisi olduğu dönemde Ebu Esad Abdülkadir el-Alemî tarafından sahte tapu senedi ile varisleri ve akrabalarının mülkleri haline getirilmiştir. (BOA, MF. MKT. 646/15 1901). Zira vakıf emlâkinin mülk haline dönüştürülmesi başkalarına devrini ve satılmasını daha kolay ve mümkün hale getirmekteydi. (BOA, MF. MKT. 646/15 1901). Şifâhâne müsakkafatından olan ve mütevelliler tarafından gasp edilmiş olan dükkânların bilahare maarif idaresine devredilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA, MF. MKT. 646/15 1901).

Yahudilerin İzinsiz Mâbet Açmaları

Hız. Peygamberin miracının mahalli ve aynı zamanda bütün peygamberlerin kiblesi olan Beyt-i Makdis ve Mescid-i Aksâ Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra hem Hz. Ömer (ra) hem Selahaddin Eyyûbî tarafından bölgede yaşayan Hristiyanlara ahitnameler verilmiş ve kiliselerine dokunulmamıştır. Yahudilerin ise burada fetihden önce de sonra da mabetleri olmadığı bilinmektedir. Ancak daha önce de Müslümanların ibadetine mâni olduğu için mühürlenmiş olan ve Hz. Ömer Camii'nin duvarının bitişiğinde bulunan bir mekânı birkaç senedir mabet edinmişlerdi. Müslümanlar ise söz konusu mahalde Yahudilerin ayin seslerinin verdiği rahatsızlık nedeniyle huzurlu ibadet yapamadıklarını belirterek şikâyetle bulunmuşlardı. Bunun üzerine izinsiz olarak yapılmış olan mabet mühürlenerek kapatılmış ve mescide ilave edilmesi istenmiştir. (BOA, A. DVNS. MHM. d. 64/538 1589, Ed. Ömer Faruk Yılmaz (haz. İlhan Ovalıoğlu 2009, 156, Eren) 2016, 213-214).

Sonuç

Kudüs'ü haçlılardan seksen sekiz yıl sonra 1187'de geri almayı başaran ve bu başarısı ile İslam dünyasında haklı bir şöhrete sahip olan Melik Selahaddin Eyyûbî, şehrin yeniden İslâmî kimliğe kavuşması için Hristiyanların tahrip ettikleri eserleri tekrar aslî şekline çevirmiştir. Şehrin imarına ve ıslahına önem veren Selahaddin Eyyûbî, medrese, hankâh ve bîmâristân gibi vakıf/hayır eserleri tesis ederek, bunlara birçok gelir kaynakları tahsis etmiştir. Arşivlerde bulunan Tapu Tahrir defterleri, Mühimme defterleri, Şer'iyye Sicilleri ve Evkaf defterlerinde bu hayrâta ait vakfiye sûretleri ile akârlarına/emlâkine ilişkin pek çok kayıt bulunmaktadır.

Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra ise başta sultanların kurduğu vekflar olmak üzere birçok yeni vakıflar kurulmuş olmakla birlikte, daha önceki dönemlerde kurulmuş mevcut vakıflar da hizmetlerini devam ettirmiştir. Bu çerçevede Selahaddin Eyyûbî'nin tesis ettiği vakıflar da hizmetlerini sürdürmüştür.

Ne var ki zaman içinde vakıfların idaresinde birtakım usulsüzlükler ve problemler yaşanmış, bunlar arşiv belgelerine de konu olmuştur. Bu olaylarda vakıfların tevliyet ve nezâret görevlerini uzun süre elinde bulunduran Kudüs'ün en eski ailelerinden el-Alemî ailesi önemli rol oynamıştır. Allah rızası için insanların menfaatine tahsis edilmiş olan vakıflar, bir taraftan tevliyet ve nezâreti ele geçirme mücadeleleri, nüfuz sahibi mütevellî ve nâzırların sû-i istimleri, diğer taraftan mutasarrıfların ve evkâf müdürlerinin ihmalleri yüzünden işleyişleri bozularak fonksiyonunu icra edemez hale getirilmiştir. Bu yüzden birçok vakıf emlâki, mütevellîlerin arpalık ve mülkü haline dönüşmüştür. Böylece vakıflar menfaatlerini bizzat koruması gereken nâzırları ve mütevellîlerin eliyle zarara uğratılmıştır. Dahası vakfa ait yerler menfaat hırsıyla gayr-i müslimlere satılmış, bazı vakıf görevlileri de buna göz yummuştur. El-Alemî ailesinden Abdullah Vefa el-Alemî bu usulsüzlüklere mâni olabilmek için Dersaadet'e art arda şikâyet dilekçeleri göndermiştir.

Müslümanlar açısından olduğu kadar Hristiyanlar ve Museviler açısından da kutsiyet ifade eden Kudüs'te, kilise ve manastır civarında bulunan, harap olmuş cami, medrese, hankâh, bîmarhâne ve zaviye gibi vakıflara ait menkul ya da gayrimenkuller büyük paralar karşılığında gayrimüslimler tarafından satın alınma yoluyla ele geçirilmeye çalışılmıştır. Satın aldıkları bu yerlerde daha sonra kilise ve manastırlar inşa etmişlerdir.

Kudüs'ün bölgesel hassasiyetine ve vakıfların sahip olduğu dokunulmazlık statüsüne dikkat çekilerek vakıf hukukunun korunmasına yönelik olarak ilgililere ve yetkili makamlara çok sayıda emirler gönderilmişse de arzulanan sonuç elde edilememiştir. Ancak vakfa ait eserlerden bir kısmı tamir edilmiştir. Yapılan usulsüzlüklerin tahkiki için komisyonlar kurulmuş olsa da alınan kararlar ve bu kararlar doğrultusunda atılan adımlar yaşanan problemlerin tamamen ortadan kaldırılmasında yeterli olamamıştır.

Kaynakça / References

Arif Paşa el-Ârif (1994). *Tarihü'l-Kuds*. 2. baskı. Kahire: Dârü'l-maârif.

Asadi, Şefaattin & Şefaattin Deniz (2015). *Kızılbaşlığın Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Baysun, M. Cavid & Ahmed Cevdet Pasa (1986). *Tezakir 13-20*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Beşnak, Abdullah Maruf & Rafet Meri (2010). Tahrir: Ahmed. *Atlasu Mealimi'l-Mescidi'l-Aksâ*. Amman: Müessesetü'l-Fursan li'n-Neşr, 2010/1431.
- Buhl, F. (1977). *Kudüs*. Cilt VI. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Çelebi, Evliya (1935). *Seyahatname*. Cilt IX. İstanbul: Maarif Vekâleti Devlet Matbaası.
- Demirkent, Işın (2002). *Kudüs*. Cilt XXVI. Ankara: Diyanet Vakfı.
- Demirkol, Erdem (2007). "II. Abdulhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri" İstanbul: MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ed. Ömer Faruk Yılmaz (haz. İlhan Ovalıoğlu; Raşit Gündoğdu; Cevat Ekici; Ebul Faruk Önal). (2009). *Vesîka ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs*. Cilt II. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- el-Alîmî, Mücîruddin el-Hanbelî (1999). *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kudsü ve'l-Halîl*. Cilt II. Ürdün: Mektebetu Dendis, 1420/1999.
- el-Ârif, Ârif (2005). *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Kudüs*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'dirâsâti ve'n-neşr.
- el-Aselî, Kâmil Cemil (1983). *Vesâik Makdisiyye Târihiyye*. Cilt I. Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye.
- el-Uleymi, Ebü'l-Yümn Mücîruddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn (1999). *el-Ünsü'l-Celil bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halil*. Cilt 2. Amman, 1999/1420.
- Eren, Halit (ed). (2015). (Khaled Zaghari, Najih Baqirat, Cengiz Tomar). *Fotoğraflarla Dünden Bugüne Kudüs*. İstanbul: İRCİCA, Karist Baskı Çözümleri.
- Eren, Halit (ed). (2016). *Mühimme Defterlerinde Kudüs (1545-1594)*. İstanbul.
- Fayda, Mustafa (2007). *Ömer*. Cilt XXXIV. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Guşa, Mehmet Haşim (2009). *El-Evkâfü'l-İslâmiyye fi'l-Kudsi's-Şerîf*. Cilt I. İstanbul: İRCİCA.
- Hasan, Hasan İbrahim (1986). *Siyasi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. Çeviren İsmail Yiğit. Cilt 5. İstanbul: Kayıhan.
- Işık, Sevgi & Ayan, Fatma (2015). *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif*. Ankara: Afşar Matbaacılık.
- Kanat, Elif (2013). Kudüs'teki İslami Vakıf ve Eserlerle ilgili Şam Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1742-1830) (İnceleme-Metin). İstanbul.
- Rabaia, İbrahim (2016). *Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 67)*. İstanbul: İRCİCA.
- Rabaia, İbrahim (2016). *Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 107)*. İstanbul: İRCİCA.
- Rabaia, İbrahim (2016). *Sicillatu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 201)*. İstanbul: İRCİCA.
- Rabaia, İbrahim (2016). *Sicillu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyyeti'l-Osmaniyye (sicil rakam 152)*. 1. Baskı. Ramallah: Darü's-Şeyma, 2011/1432.
- Sırma, İhsan Süreyya (1997). "Haçlı Seferlerinde 'Templier'ler, ya da 'Din Savaşçıları'." *Haçlı Seferlerinin 900üncü Yıldönümünde Uluslararası Selahaddin-i Eyyubî Sempozyumu, 23-24 Kasım 1996*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Şeşen, Ramazan (2012). *Eyyûbîler (1169-1260)*. İstanbul: İsam.

- Şeşen, Ramazan (1995). *Eyyubiler*. Cilt XII. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Şeşen, Ramazan (2000). *Selahaddin Eyyûbî ve Devri*. İstanbul : Çağ Yayınları.
- Şeşen, Ramazan (2009). *Selahaddin-i Eyyûbî*. Cilt XXVI,, 337, 339. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Terzioğlu, Arslan (1992). *Bîmâristan*. Cilt VI. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Uludağ, Süleyman (1997). *Hankâh*. Cilt XVI. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Yiğitoğlu, Mustafa (2015). *Dinlerde Dua, Sunu ve Sunaklar*. İstanbul: Kitabî.

Arşiv Belgeleri / Archive Documents

Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi

BOA, A. DVN MHM. 2/12.

BOA, A. DVNS. MHM. d. 64/538.

Sadâret Mektûbî Nezâret ve Devâir

BOA, A. MKT. NZD. 243/77-1.

Sadâret Mektûbî Umum Vilâyetler

BOA, A.MKT. UM. 518/56.

Ali Emîrî Sultan Mahmud I

BOA, AE. SMHD.I. 117/8508.

Ali Emîrî Sultan Selim III

BOA, AE. SSLM III. 97/5864.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

BOA, BEO. 1635/122582-2.

BOA, BEO. 1916/143659.

Cevdet Adliye

BOA, C. ADL. 47/2827.

Cevdet Evkaf

BOA, C. EV, 419/21207.

BOA, C. EV. 143/7124.

BOA, C. EV. 497/25105.

BOA, C. EV. 502/25335.

BOA, C. EV.475/24004.

Cevdet Sıhhiye

BOA, C. SH, 26/1269-1, 3.

BOA, C. SH. 4/177, 7.

Dâhiliye İrâde

BOA, DH. İD. 142/6.

Dâhiliye Mektûbî Kalemi

BOA, DH. MKT. 2267/97-1.

BOA, DH. MKT. 2554/81.

BOA, DH. MKT. 554/78-2.

BOA, DH. MKT. 791/49.

Dâhiliye Şifre Kalemi

BOA, DH. ŞFR. 49/65.

BOA, DH. ŞFR. 50/130.

Evkaf Defterleri

BOA, EV. d. 1485/2.

BOA, EV. d. 29461/23.

BOA, EV. d. 29461/37.

BOA, EV. d. 29461/65.

BOA, EV. d. 29461/80.

BOA, EV. d. 29461/9.

İrade Dâhiliye

BOA, İ. DH. 51/2553.

İrade Evkâf

BOA, İ. EV. 24/2902.

İrâde Meclis-i Vâlâ

BOA, İ. MVL, 565/25397.

İbnül Emin Tevcihat

BOA, İE. TCT. 6/698.

Maarif Mektubî Kalemi

BOA, MF. MKT. 427/44.

BOA, MF. MKT. 646/15.

Meclis-i Vükelâ

BOA, MV, 234/141-1.

Meclis-i Vâlâ

BOA, MVL, 1034/30.

BOA, MVL. 464/68.

BOA, MVL. 752/13.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı

BOA, ŞD, 3006/53-1.

BOA, ŞD, 3006/53.

BOA, ŞD. 2290/10.

BOA, ŞD. 3006/53.

Kudüs Şeriyye Sicili

KŞS, 47/95.

KŞS, 47/64.